

Principis, Herkunft und Bedeutung. Studien zur Prinzipatsideologie, Colonia-Viena, 1970, p. 38).

Con un tema urgent y necesario, un acopio de fuentes admirable y un enfoque sociológico y analítico perfectamente adecuados, el resultado no puede ser otro que el que el lector descubrirá en las páginas del trabajo que aquí se ha analizado: un estudio serio, riguroso, ordenado, con una bibliografía seleccionada y generosa además de extraordinariamente bien tratada (un acierto, desde luego, incorporar a los clásicos índices un índice de autores modernos que, desde luego, será muy útil a quien quiera profundizar en la historiografía sobre la cuestión en el futuro) y con un discurso central –el del retrato del carácter poliédrico en usos, elementos, implicaciones y funciones– digno

de la serie que ha tenido a bien acoger el trabajo en su cada día más nutrido y excelente repertorio. Desde luego, las múltiples dimensiones e implicaciones del tema escogido por la autora podrán merecer todas ellas estudios monográficos de futuro. Pero sentar las bases de un trabajo futuro es, sin duda, uno de los compromisos clave del historiador de la antigüedad como nos recordara el gran R. Syme (*The Roman Revolution*, Oxford, 1939, p. VIII). Que las nuevas generaciones también se alineen con esa exigencia es, desde luego, motivo de satisfacción para todos los que nos dedicamos a la apasionante aventura de las ciencias de la antigüedad.

Javier Andreu Pintado

Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED)

LÓPEZ QUIROGA, J.; MARTÍNEZ TEJERA, A. M.; MORÍN DE PABLOS, J. (eds.)
*Gallia e Hispania en el contexto de la presencia «germánica» (ss. V-VII):
Balance y perspectivas*
Oxford: BAR International Series 1534, 2006, 328 p.
ISBN 9781841717555

D'entrada, sempre és motiu d'interès la celebració, i encara més la publicació, de jornades científiques que reuneixin treballs relatius a la recerca arqueològica sobre el període immediatament posterior a la fi de l'Imperi romà, una etapa històrica clau i amb entitat pròpia que s'ha vist convencionalment seccionada a partir de termes tan llisosos com «antiguitat tardana» o «alta edat mitjana», termes que, malgrat tot, encara ens veiem obligats a emprar i que són, al seu torn, subdivisions de les èpoques antiga i medieval. Un període històric que té, en la seva anàlisi, una característica bàsica, com és el recurs fonamental i necessari a les fonts arqueològiques i el desenvolupament de l'arqueologia com a disciplina indispensable per accedir al seu coneixement, sense tampoc menystenir l'estudi crític de les fonts documentals, tot i l'escassetat i la parquedat d'aquestes en les esmentades cronolo-

gies, un fenomen que ha donat peu a l'encunyament d'expressions tan pocafortunades però tan recurrents com aquella de les «dark ages».

Aquest nou volum dels British Archaeological Reports (BAR) obre la sèrie «Archaeological Studies on Late Antiquity and Early Medieval Europe (400-1000 AD)», editada per Sauro Gelichi de la Universidad Ca'Foscari de Venècia, Patrick Perin del Musée d'Archéologie National a París i Jorge López Quiroga, de la Universidad Autónoma de Madrid, una nova línia de publicacions que, a la vegada, es divideix en tres branques diferents amb dedicacions específiques per a congressos, treballs de caràcter monogràfic i publicació d'excavacions i catàlegs de materials. Concretament, el present volum inaugura la subsèrie «Conference Proceedings» amb l'edició de les actes d'una taula rodona hispa-

no-francesa celebrada a la Universidad Autónoma de Madrid i al Museo Arqueológico Regional de la Comunitat de Madrid els dies 19 i 20 de desembre de l'any 2005, una reunió científica organitzada per Jorge López Quiroga i Artemio Martínez Tejera, d'aquella mateixa universitat, i per Jorge Morín de Pablos, vinculat al món de l'empresa privada. L'objectiu principal d'aquesta reunió, tal com queda expressat pels seus organitzadors en el text introductor del volum, consistia a reunir i presentar algunes línies investigadores sobre els àmbits rural i urbà de la *Hispania* i la *Gallia* dels segles v, vi i vii en el context de la presència dels pobles germànics.

Les diverses aportacions es presenten en dos blocs diferenciats: d'una banda, i en primer lloc, trobem, sota l'epígraf «*Gallia e Hispania* entre los siglos v y vii: Poblamiento, cultura material y territorio», diversos treballs sobre les característiques i l'evolució de l'hàbitat rural en aquest període, així com sobre els edificis religiosos, a més d'altres articles específics referents a l'àrea del nord d'Àfrica. En segon terme, l'altre bloc, intitulat «Mundo funerario y presencia "germánica" en *Gallia e Hispania*: Balance y perspectivas», recull una sèrie de treballs centrats en l'anàlisi del registre arqueològic vinculat als espais funeraris i a les seves estructures i materials.

De fet, i pel que fa al primer bloc, són dues les ponències dedicades a traçar un estat de la qüestió sobre l'hàbitat rural tardoantíc, centrades a la zona del nord de França i a la península Ibèrica, respectivament. Claude Lorren, de l'Université de Caen («L'habitat rural en Gaule du Nord, du ve au viii siècle. Quelques observations et remarques suscitées par les données récentes de l'archéologie») estableix una seqüència evolutiva de les característiques dels assentaments rurals del nord de França, una regió on, des de fa anys, es treballa sobre jaciments caracteritzats per la presència d'estructures construïdes precàriament als quals a casa nostra tot just hem començat a prestar atenció; el treball de Lorren, òbviament

genèric a causa de l'espai disponible, aprofita, doncs, una informació dilatada i ben publicada pel que fa a jaciments arqueològics concrets i sistematitzada en treballs genèrics anteriors. Hi trobem a faltar, en tot cas, la presència de les referències bibliogràfiques pertinents, més en un treball on, per les pròpies característiques del tema, és contínua l'al·lusió a publicacions monogràfiques sobre jaciments arqueològics.

En relació amb la península Ibèrica, la ponència sobre l'hàbitat rural recau en Jorge López Quiroga («Entre la *villa* y la *aldea*. Arqueología del hábitat rural en *Hispania* (siglos v-vii)»), a la vegada coeditor del volum i a qui cal reconèixer una línia de recerca centrada fins ara especialment en l'àrea de Galícia i nord de Portugal, el resultat més evident de la qual ha estat la recent publicació del llibre *El final de la Antigüedad en la Gallaecia. La transformación de las estructuras del poblamiento entre Miño y Duero (siglos v-x)*. Es tracta d'un article extens, amb bibliografia abundant i documentació gràfica, que, tot i basar-se en una multitud d'exemples de jaciments arqueològics excavats, se centra en la problemàtica de la desaparició del model d'ocupació del territori a partir de les *villae* de tradició romana i l'aparició de nous assentaments que, ja al final de l'article, no dubta a considerar «aldeas», un concepte sobre el qual, no obstant, sembla que es mantenen certes dificultats de formulació pel que fa a la seva definició precisa.

Els dos articles següents versen sobre la invasió vàndala del nord d'Àfrica: el primer, d'Yves Modéran, de l'Université de Caen («L'effondrement militaire de l'Afrique romaine face aux Vandales (429-431)»), se centra, a partir de l'anàlisi de les fonts escrites, en l'episodi concret de la conquesta, mentre que el segon, signat per Noé Villaverde Vega («Datos literarios y arqueológicos sobre el dominio vándalo en *Tingitana* y *Baliares* (siglos V-VI)»), repassa algunes informacions sobre l'extensió i les característiques de la influència vàndala en l'occident mediterrani.

Retornant un altre cop a la península Ibèrica, l'aportació d'Alfonso Vigil-Escalera Guirado («El modelo de poblamiento rural en la Meseta y algunas cuestiones de visibilidad arqueológica») reflexiona sobre certs aspectes referents als models de poblament rural en època tardoantiga i altmedieval a partir de l'experiència obtinguda a l'àrea de Madrid, on diferencia tres nivells bàsics pel que fa al poblament rural: d'una banda, els assentaments dispersos, que caracteritza com a «granjas aisladas»; en segon lloc, els assentaments agregats, on s'articulen diferents unitats domèstiques i que identifica com a «aldeas»; finalment, els assentaments concentrats, els quals bàsicament corresponen a les *civitates* i als *castella*.

Tanca aquest primer bloc un article d'Artemio Manuel Martínez Tejera («Arquitectura cristiana en *Hispania* durante la Antigüedad Tardía (siglos IV-VIII) (I)»), de la Universidad Autónoma de Madrid, treball que correspon a la primera part, referent als segles IV-V, d'un text més extens sobre l'edifici cristiana tardoantiga; es tracta, fonamentalment, d'una revisió a nivell hispànic de les informacions aportades tant per les fonts escrites com pels exemples coneguts materialment, amb acompanyament d'una abundant documentació gràfica.

En relació amb el segon bloc, aquest s'inicia amb un treball signat conjuntament per Michel Kazanski i Patrick Perin («Les tombes féminines à costume “étranger” dans les nécropoles mérovingiennes de Gaule»), un estudi sobre diversos elements d'aixovar trobats en tombes femenines d'època merovíngia del nord de la Gàl·lia que reflecteixen, segons els autors, no tant moviments migratoris com relacions entre les elits dels diferents pobles germànics, especialment a nivell de matrimonis mixtos i de la presència de grups militars d'origen estranger no relacionats amb la població local.

Els dos treballs següents, els quals, de fet, formen part d'un únic discurs inexplicablement dividit en dos apartats, estan signats per Rafael Barroso Cabrera, Jorge López Quiroga i Jorge Morín de Pablos («Mundo

funerario y presencia “germánica” en *Hispania* (sigles V-VI dC)») i «Mundo funerario y presencia “germánica” en *Hispania* (ss. VII-VIII dC)»). Es tracta d'un intent d'establir una seqüència cronotipològica en relació amb els elements tant d'aixovar com de vestimenta o ornamentació que poden acompanyar els enterraments tardoantics. Així, els autors defineixen cinc nivells diferents, dels quals n'exposen algunes característiques, entre inicis del segle V i el segle VIII.

Segueixen, a continuació, tres treballs monogràfics sobre aspectes funeraris en jaciments concrets. En primer lloc, Christoph Eger («Spätantike Gräber in Munigua. Grabformen, Bestattungsweise und Beigabensitte einer südspanischen Kleinstadt»), del Institut für Vor- und Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, exposa una síntesi dels diversos espais d'enterrament d'època tardana, i les seves característiques i morfologia, localitzats en les excavacions executades al municipi bètic de Munigua, avui a la província de Sevilla. A continuació, Luis J. Balmaseda Muncharaz («Estudios e intervenciones recientes sobre los ajuares funerarios de época visigoda conservados en el Museo Arqueológico Nacional»), del Museo Arqueológico Nacional, fa un repàs bibliogràfic i historiogràfic de les excavacions, estudis i publicacions efectuats sobre les necròpolis de Carpio del Tajo (Toledo), Herrera de Pisuerga (Palencia) i Castiltierra (Segovia) en el context de la recuperació, la catalogació i la restauració dels materials arqueològics d'aquests jaciments dipositats al MAN. Una anàlisi monogràfica força completa d'una necròpoli rural tardoantiga la trobem, finalment, en el treball de Miguel Contreras Martínez («Evolución del ritual funerario entre los ss. VI y VIII dC en el asentamiento de Gózquez de Arriba (San Martín de la Vega, Madrid)»). Es tracta d'un conjunt arqueològic de gran interès que ja ha merescut algunes publicacions monogràfiques pel que fa especialment a les estructures i als espais d'hàbitat i de treball i al seu material arqueològic; l'espai cementiri, que es troba en una situació central respecte a les

àrees residencials que l'envolten, presenta unes dimensions considerables, amb 356 sepultures excavades d'entre un nombre total aproximat de gairebé mig miler, que mostren una gran varietat morfològica que l'autor descriu amb detall, prestant atenció també a les formes de disposició dels cossos i als elements d'aixovar i ornamentació.

L'article següent, presentat per Anna Mastykova, de l'Institut d'Archéologie de l'Académie des Sciences de Russie, i per Michel Kazanski, del CNRS («À propos des Alains en Occident à l'époque des grandes migrations: le costume à appliques en or»), retorna, com en el primer article d'aquest segon bloc, a la qüestió dels elements significatius en els aixovars funeraris, ara en relació amb la cultura alana, per concloure, finalment, que poc es pot dir més enllà de la presència a Occident d'algunes peces en xapa d'or relacionables amb contextos arqueològics del nord del mar Negre pertanyents al grup alano-sàrmata.

En relació també amb els alans, trobem, seguidament, l'aportació d'Agustí Alemany («La problemática de las fuentes sobre la presencia alana en las Galias»), de la Universitat Autònoma de Barcelona, on, a banda d'una breu síntesi sobre l'evolució històrica dels alans, es fa un repàs crític dels testimonis cronístics relatius a la presència d'aquest poble a la Gàl·lia durant el segle v, tot relativitzant les adscripcions culturals de certs materials arqueològics i posant de relleu alguns abusos pel que fa a la interpretació de la toponímia.

Finalment, tanca el volum un darrer treball signat per Sebastián Rascón Marqués, de la Universidad de Alcalá, i per Ana Lucía Sánchez Montes («El mundo funerario tardoantiguo en la ciudad de *Complutum* (Alcalá de Henares)»), on es descriuen diverses necròpolis situades en l'àrea suburbana d'aquesta ciutat antiga.

En general, el recull d'articles intenta ser representatiu del títol general, on els marcs plantejats són, segurament, excessivament amplis, especialment en la seva dimensió geogràfica, o conceptualment poc definits

(«la presencia “germánica”»); aquest fet, probablement justificat per la pròpia natura del projecte de col·laboració, provoca que, malgrat l'interès de les aportacions, la unitat del volum sovint tingui una aparença fràgil, donant una certa sensació d'inconnexió entre els diferents treballs.

De forma obligada, tant pel lloc d'organització i celebració de les jornades com per l'impacte que han tingut darrerament, l'aparició en aquest volum d'alguns treballs referents a jaciments excavats recentment a l'àrea de Madrid (vegeu les aportacions d'Alfonso Vigil-Escalera, de Miguel Contreras i la primera de Jorge López Quiroga) ens mostra com la relació entre la recerca universitària i les intervencions arqueològiques professionals o de gestió pot aportar avenços realment profitosos. Així, l'execució en els darrers anys de grans obres públiques i d'infraestructures en aquesta comunitat autònoma en funció del seu paper centralitzador de recursos a nivell estatal ha ocasionat l'excavació d'un nombre considerable de jaciments arqueològics, alguns dels quals han estat treballats, atesa la magnitud de les obres, pràcticament en la seva totalitat. Aquestes intervencions han generat un volum enorme d'informació relativa a diverses èpoques, amb una rellevància especial pel que fa als períodes postromans, amb l'aparició d'una sèrie de jaciments caracteritzats per la conservació abundant d'estructures soterrades amb funcions i tipologies diferents, bàsicament fons de cabanes, sitges, pous i enterraments. El treball de camp ha anat seguit, com malauradament no passa sempre, d'un esforç d'anàlisi i de publicació dels resultats, on cal destacar l'edició, per part del Museo Arqueológico Regional, del monogràfic «La investigación arqueológica de la época visigoda en la Comunidad de Madrid» a la revista *Zona Arqueológica*, número 8 de l'any 2006, una edició en tres volums (*Historiografía y territorio*, *La ciudad y el campo* y *La cultura material*) on es recullen una gran diversitat d'articles entre els quals hi ha les diverses aportacions efectuades a partir d'aquestes intervencions.

A Catalunya, intervencions arqueològiques preventives recents, especialment a l'àrea del Vallès, han fet sortir a la llum conjunts arqueològics de característiques i cronologia semblants als localitzats a Madrid. Així, jaciments com ara, entre d'altres, els Mallols (J. Francès (coord.), *Els Mallols: un jaciment de la plana del Vallès entre el Neolític i l'Antiguitat Tardana (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007), Torre Romeu (N. Tarrats, «El jaciment tardoantic de Can Roqueta / Torre Romeu (Sabadell, Vallès Occidental). Un exemple d'assentament rural», *Empúries*, 54 (2005), p. 213-230) i Can Gambús (J. Roig; J. M. Coll, «El paratge arqueològic de Can Gambús 1 (Sabadell, Vallès Occidental)», *Tribuna d'Arqueologia* (2006), p. 85-109), o el Pla del Serrador i Ca l'Estrada (V. Muñoz, «L'assentament agrícola altmedieval del Pla del Serrador (Les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental)», *III Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2006, p. 535-546; A. Fortó; P. Martínez; V. Muñoz, «L'ocupació tardoantiga i medieval de Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental)», *III Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2006, p. 547-558), presenten establiments rurals amb estructures del tipus cabana acompanyades de grups de sitges, forns, dipòsits i enterraments, amb cronologies que se situen, segons els casos, entre els segles VI i X. Lluny de considerar-se excepcions, aquests assentaments comen-

cen a configurar, al capdavant i malgrat la seva perceptible diversitat, quines són les característiques de l'hàbitat rural en aquest període.

Per acabar, l'obra que es ressenya s'afegeix a la publicació, durant els darrers anys, de les actes de diverses trobades científiques que, a nivell peninsular, han abordat diversos aspectes i problemàtiques referents a l'arqueologia de l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, entre les quals cal citar les promogudes pel CSIC (L. Caballero; P. Mateos (eds.), *Visigodos y omeyas. Un debate entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media*, CSIC, Madrid, 2000; L. Caballero; P. Mateos; M. Retuerce, *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica. Ruptura y continuidad*, CSIC, Madrid, 2003), la col·lecció *Villa* editada pel professor de l'Universitat de Toulouse 2-Le Mirail Philippe Sénac (Ph. Sénac (éd.), *Villa 1: De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (ive-xie siècle). Les habitats ruraux*, CNRS-Université de Toulouse, Toulouse, 2006; Ph. Sénac (éd.), *Villa 2: Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (vie-xie siècle). La transition*, CNRS-Université de Toulouse, Toulouse, 2007) o, a casa nostra, la publicació de les actes de les jornades *Fars de l'Islam. Antiques torres alimares d'al-Andalus*, organitzades pel professor Ramon Martí, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Jordi Gibert Rebull